

za spas demokracije i jačanje nacionalnog suvereniteta u svijetu prepunom raznolikosti, koje se, prema njegovim predviđanjima, sigurno neće smanjiti u narednom stoljeću. Sukladno tome, kriza se ne može riješiti velikim pogodbama na forumima poput G-20, u sklopu kojega akteri najčešće gube kredibilitet i dragocjeni politički kapital, već samo utvrđivanjem minimalnih osnova za dobrovoljnu suradnju, poput poreza na financijske transakcije, revizije osnivačkog ugovora WTO-a i mogućnosti uvođenja kapitalnih kontrola. Argumenti elaborirani u knjizi svakako su odlična početna točka za demokratsku raspravu i progresivno djelovanje, uz imperativ razmatranja prirode međunarodne monetarne i financijske arhitekture i potrebe njezine temeljite transformacije.

Kristijan Kotarski

Prikaz

Rob Riemen
Vječiti povratak fašizma

TIM press, Zagreb, 2011, 56 str.

Iako opsegom nevelika knjiga – svega pedeset stranica – svojim metaforičkim stilom, snažnim asocijacijama i jakim poantiranjem ne može ostaviti čitatelja indiferentnim. Riemen, nizozemski filozof kulture i esejist, u nas poznat po knjizi *Plemstvo duha – zaboravljeni ideal* (Zagreb, TIM Press, 2008), započinje svoj diskurs o vječitom vraćanju fašizma *Ku-*

gom, romanom-alegorijom Alberta Camusa. Kada u Oranu počnu crkavati štakori i širiti se kuga, vlasti reagiraju poricanjem: to ne može biti istina, toga više nema kod nas, pa nismo više u srednjem vijeku! Nemojte, molimo vas, širiti paniku.

No činjenice ne nestaju njihovim poricanjem: promjenom riječi ne mogu se promijeniti činjenice. I kao što se problemi negiraju promjenom njihova naziva, primjerice u američkoj kulturi riječ “problem” postala je tabu i zamijenjena je izrazom “izazov” (*challenge*), na jednak način u Europi, tvrdi Riemen, vlada tabu glede riječi “fašizam” kada se ona odnosi na današnje političke pojave. Postoji desni ekstremizam, radikalna desnica, populizam, desničarski populizam, nacionalizam – ali ne, to ne može biti fašizam, mi živimo u demokraciji, prestanite širiti paniku!

Početak je efektan jer je metafora jača od logičkog izlaganja problema. Koristeći se usporedbom s kugom, Riemen nije teško zaključiti da kao što bacil kuge nikada ne ugiba i desetljećima može ostati pritajen, tako ni virus fašizma nije uginuo, već se samo uspio pritajiti. Riemen u pomoć priziva još jednog znalca fašizma, Thomasa Manna, koji je nakon rata pisao: “[razdoblje fašizma] u kojem živimo i u kojem ćemo, vojnoj pobjedi unatoč, još dugo živjeti”. U tijelu masovne demokracije bacil fašizma uvijek će ostati virulentno prisutan, jer on nije nikakav “izazov”, već problem koji neizbježno vodi u despotizam i nasilje. Sve što sa sobom donosi takve posljedice mora se nazvati pravim imenom – opasnost. Svaka politika koja nastoji zanijekati problem ili, što je još gore, opasnost, zove se nojevskom politikom. I tako nepromijenjenom ostaje istina da onaj tko

ne uči iz povijesti biva osuđen na njezino ponavljanje.

Gdje je korijen te opasnosti koja se uvijek iznova vraća? Riemen je filozof kulture koji genezu fašizma nalazi u pojavama koje su uočili drugi politički mislioci, kao što su Alexis de Tocqueville i Ortega y Gasset. Tijekom svojeg putovanja po Americi 1831. godine Tocqueville otkriva da je demokracija koja je procvjetala u mladoj zemlji ugrožena oblikom potlačivanja kakav u dosadašnjoj povijesti nije bio poznat. Po vlastitoj izjavi, on je uzalud tražio riječ koja bi izrazila taj fenomen, jer stari pojmovi despotizam i tiranija nisu dostatni. Sa svoje ipak aristokratske pozicije Tocqueville vidi nebrojeno mnoštvo sve istih i jednakih ljudi koji “nemirno migolje kroz vrevu ne bi li si priskrbili banalne i proste užitke kojima ispunjavaju dušu. I svatko od njih je povučen i izoliran, poput tuđinca u odnosu na sudbinu svih ostalih”. A iznad njih uzdiže se golema, zaštitnička vlast koja u cijelosti preuzima na sebe odgovornost da im osigura njihova zadovoljstva u zamjenu za pravo da bdije nad njihovom sudbinom. Stoga Tocqueville zaključuje: “ovoj je vlasti drago kad se njeni podanici zabavljaju, samo da ne misle ni na što drugo osim na svoju zabavu, a ta vrsta sužanjstva – sređena, blaga, miroljubiva, može se najlakše kombinirati s nekim od vanjskih oblika slobode, i to lakše no što bi čovjek pomislilo, te neće biti nemoguće ostvariti takvo stanje sužanjstva čak i pod suverenosti naroda”. Ovdje se ocrtavaju obrisi društva koje će kasnije filozof Ortega y Gasset okarakterizirati kao masovno društvo. Čovjek mase, koji se pojavljuje u novim oblicima kolektivismu čopora, izravna je prijetnja vrijednostima i idealima liberalne demokracije i europskog humanizma

te tradicijama u kojima duhovni i moralni razvoj individue čini temelj slobodnog, otvorenog društva. Čovjek mase podložan je manipulaciji koju usavršuje moderna tehnologija masovnog društva. A kada ta masa dođe na vlast, kada demokracija postane masovna demokracija, tada demokracija prestaje postojati. Masovno društvo služi se masovnim porukama, uprosječuje članove društva i dovodi ih u podređen položaj spram novih autoriteta koji iskorišćuju duhovnu prazninu masovnog čovjeka i pretvaraju ga u poslušnog pijuna totalitarnih režima.

Riemen se poziva i na ideje nizozemskog filozofa i političkog mislioca Meena ter Braaka, koji je razotkrio tu dimenziju masovnog društva u eseju “Nacionalizam kao doktrina zlobe” (1937). Za manipulaciju čovjekom masovnog društva Brak krivi i intelektualce, koji su, upustivši se u frakcijske borbe, zanemarili i “izdali” (kao što tvrdi i Julien Benda) svoje poslanske razotkrivanja novih oblika despocije i totalitarizma. To što je fašizam u Italiji i Njemačkoj mogao na demokratski način osvojiti političku vlast, u velikoj je mjeri bila posljedica samoprecjenjivanja te kukavičluka i izdaje društvenih elita, primjerice njemačkih socijaldemokrata koji su, doduše u opoziciji, iskazali svoje povjerenje strepeći od još većeg gubitka naklonosti glasača, tako da za one koji nisu glasovali za Hitlera više nije bilo stranke koja bi bila spremna pružiti političko vodstvo otporu nasional socijalističkoj samovladi. Liberali pak nisu više branili slobodarska načela europskog humanizma, već ih je zanimala još jedino sloboda tržišta, što će reći: sve dok možemo zarađivati novac...

I tako su na vlast mogli doći fašisti, demagozi bez ikakvih ideja, čija je politika

bila puna mržnje i srdžbe, ukorijenjena u strahu od slobode i najgoroj duhovnoj skučenosti, što ne može dovesti ni do čega drugoga nego do nasilja, i to beskonačnog nasilja.

Stoga Riemen drži da smo iz povijesti morali naučiti neke lekcije, ali nismo ih naučili.

Prva je lekcija objašnjena riječima Prima Levija: dogodilo se, svim očekivanjima unatoč, nevjerojatno, no dogodilo se da se cijeli jedan narod, civiliziran narod koji je tek ostavio iza sebe vajmarski procvat, svrstao iza šarlatana kojega se slušalo i klicalo mu se sve do katastrofe. Dogodilo se i, dakle, može se ponovno dogoditi. Drugu lekciju Riemen nalazi u analizi Theodora Adorna: jedina istinska snaga protiv fenomena Auschwitzta jest osobna autonomija, snaga refleksije, samoodređenja, ne sudjelovati, ne prilagoditi se i umjesto beskarakterne individue biti osobnost, neovisan duh. Treću lekciju Riemen nalazi u riječima Winstona Churchilla: moramo ustrojiti Sjedinjene Države Europe, odlučno moramo objaviti da duhovna ideja "Europe" nikada neće izumrijeti jer ćemo je mi oživiti. Za četvrtu lekciju Riemen nalazi oslonac u duhovnom aristokratizmu Thomasa Manna, koji mu je već poslužio kao potka njegovoj knjizi o plemstvu duha: nikakva konferencija, tehnička mjera, pravna ustanova ili ideja svjetske vlade neće ni za korak približiti novi svjetski poredak ako prvo ne nastane drukčija duhovna klima, drukčija podloga za plemstvo duha. I na kraju, za petu lekciju Riemen se vraća Albertu Camusu: povijest možda ima kraj, no naš zadatak nije da je završimo, već da je stvaramo, prema slici onoga za što u međuvremenu znamo da je istinito.

Možemo li odbijati nepravdu a da ne prestanemo pozdravljati čovjekovu prirodu i ljepotu svijeta? Taj moral, istodobno nepokoran i vjeran, u svakom je slučaju jedini koji može osvijetliti put prema istinskoj, realističkoj revoluciji, čuvajući ljepotu i pripremajući onaj dan preporoda kada će civilizacija, daleko od formalnih načela i otrcanih povijesnih vrijednosti, u središte svog mišljenja staviti živu vrlinu koja čini osnovu zajedničkog dostojanstva i čovjeka.

Riemenov egzistencijalistički aristokratizam ne objašnjava previše uzroke fašizma, koji se ne mogu svesti samo na kulturu i moralnu prazninu masovnog čovjeka, već se moraju objasniti širom koincidencijom povijesnih, objektivnih, ali i subjektivnih okolnosti koje zajedno tvore povijesni ishod.

Iako Riemenova jednodimenzionalna analiza ne objašnjava bit fašizma, vrijedna je njegova kritička refleksija prema činjenici da čovječanstvo nije naučilo lekciju. I Albert Camus i Thomas Mann imali su potpuno pravo kada su ustvrdili da je fašizam politički fenomen koji nije nestao okončanjem rata i koji se može okarakterizirati kao politizacija duhovnog sklopa "zlobnoga čovjeka mase". To je politika demagogije kojoj je cilj postizanje i održanje vlastite moći, koja manipulira ljudskim osjećajima i iskorištava osjećaj srdžbe i nemoći masovnog čovjeka, koja skriva intelektualnu prazninu iza slogana i pogrda te svojim populizmom uzdiže politički oportunitizam do razine vrline. A to se ponovno manifestira i zato Riemen analizira popularne slogane poricanja koje koriste one snage koje oživljavaju manipulaciju masovnim čovjekom. Fasciniran Mannom, Riemen se poziva na

njegovu poruku Amerikancima: “Dopustite da vam kažem cijelu istinu: dođe li fašizam ikada u Ameriku, doći će u ime i pod krinkom slobode!”

Takvi slogani su danas, primjerice, obranaška demagogija tipa “mi nismo fašisti, jer mi smo stranka za slobodu!”. U društvu u kojem je ponikao i Rob Riemen čest je slogan “nismo mi fašisti, već je islam fašistički!”. Tome se pridružuje stereotip iz misaonog konstrukta “sukoba civilizacija”, a to je da je islamizacija najveća opasnost. U konfrontaciji s islamom, koji preuzima nekadašnju ulogu židovstva, moderni fašisti koriste krilaticu: “nismo mi fašisti, jer mi smo za Židove!”, pa konzekventno i simplifikaciju koja glasi: “mi branimo židovsko-kršćansku i humanističku tradiciju!”. Nizozemska stranka za slobodu, čiji program analizira Riemen, često se brani da sve više mladih glasa za njih i da oni nisu nasilni, iako je njihovo nasilje suptilnije od fizičkog nasilja jer podrazumijeva verbalno nasilje, psihološko, subliminalno nasilje, govor mržnje zavijen u krinku civiliziranog diskursa, da bi na kraju za sebe čak rekli da su oni, zapravo, antifašisti!

Takva zamjena teza aktualna je u površnom, masovnom društvu gdje je komunikacija svedena na najnužnije, gdje nedostaje intelektualni diskurs, gdje se javnost zaglupljuje i tabloidizira masovnim porukama popularnih televizija, tako da u njoj vlada zbrka i neprepoznavanje onih štakora o kojima je govorio Camus u svojoj *Kugi*.

Na kraju Riemen nedvosmisleno ustvrđuje, na temelju analize programa i političkog diskursa Slobodarske stranke, da su Geert Wilders i njegov pokret prototip današnjeg fašizma, a time nisu ništa dru-

go nego logična posljedica društva za koje smo svi odgovorni. Ovaj današnji fašizam ponovno je rezultat djelovanja političkih stranaka koje su se odrekle vlastitih vizija, intelektualaca koji njeguju lagodni nihilizam, sveučilišta koja ne zaslužuju to ime jer nisu središta borbe slobodne misli, zatim pohlepe za novcem koju generira poslovni svijet te masovnih medija koji radije odražavaju ono što narod želi nego da mu služe kao kritičko zrcalo. To su korumpirane elite koje njeguju duhovnu prazninu u kojoj se fašizam opet može uzdići.

Ocjena je previše plošna, ali Riemen se ne zamara društvenim okolnostima koje pogoduju stvaranju fašizma i njegovu reproduciranju u današnjim uvjetima. Riemen je baštinik liberalne tradicije koja postavlja na slobodnog pojedinca svu odgovornost, uključujući i moć prosvjetljenja otuđenih masa i odgovornost preuzimanja vodstva u suprotstavljanju štakorima neofašizma. No i pored svih svojih slabosti Riemenova je jedna od onih “malih velikih knjiga” koje su u stanju izazvati, poput Stéphanee Hessela (*Indignez-vous!*), velik odjek i potaknuti raspravu, što je u ovom trenutku najvredniji doprinos, prvi nužan korak prema političkoj svijesti o tom fenomenu.

Damir Grubiša